

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЛЬОВИХ ОЧІКУВАНЬ У ШЛЮБІ

Курсова робота
студента 35 групи
соціально-психологічного факультету
Богданова Ярослава Геннадійовича

Науковий керівник
С.В. Крамарчук

Житомир-2009

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЛЬОВИХ ОЧІКУВАНЬ ПІДЛІТКІВ	
СТОСОВНО МАЙБУТНЬОГО ПАРТНЕРА У ШЛЮБІ.....	6
1.1 Сімейні рольові очікування молоді перед вступом у шлюб.....	6
Висновок	14
1.2.Рольові очікування особистості та структура рольової взаємодії.....	16
1.3.Вплив особистісних експектацій на мотивацію вступу молоді до шлюбу.....	22
Висновки до 1 розділу	29
РОЗДІЛ 2. РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	
РОЛЬОВИХ ОЧІКУВАНЬ ПІДЛІТКІВ ЩОДО ВСТУПУ В ШЛЮБ.....	30
2.1. Програма експериментального дослідження рольових очікувань стосовно шлюбного партнера у підлітковому віці.....	30
2.2. Результати дослідження відповідно до використаного інструментарію	33
2.2.1. Проективна методика «Які якості властиві ідеальній дружині та ідеальному чоловікові»	33
Висновки до 2 розділу	40
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	46

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлюється тим, що молодість - це час створення сім'ї й влаштування сімейного життя, визначення ставлення до суспільного життя і своєї ролі в ньому. Науковий інтерес до проблеми особистості в період підготовки до подружнього життя зумовлюється тим, що індивідуальні характеристики людини, зокрема сфера самосвідомості, справляють значний вплив на вибір партнера та специфіку подружніх взаємин, однак залишаються при цьому малодослідженою проблемою.

На сьогодні накопичено значний емпіричний матеріал з проблем шлюбно-сімейної взаємодії. Зокрема, дослідженням готовності молоді до шлюбу та становлення шлюбно-сімейних взаємин займалися М.І. Алексєєва, Т.В. Буленко, З.Г. Кісарчук, М.М. Обозов, В.І. Розін та ін. Соціально-психологічний напрямок досліджень подружньої взаємодії представлений працями О.О. Бодальова, В.П. Левкович, О.У. Зуськової, Т.М. Мішиної, М.І. Пірен, Ю.А. Решетняка та ін.

Популярними є дослідження психологічних чинників стабільності подружніх стосунків, зокрема факторів подружньої сумісності (А.К. Дмитренко, М.М. Обозова, та ін.), розуміння партнерами одне одного (Ю.Є. Альошина, Н.Ф. Федотова та ін.). Проблема подружніх конфліктів знайшла висвітлення в дослідженнях І.А. Грабської, В.О. Сисенка, В.В. Століна та ін.). Окремі аспекти проблеми особистісних характеристик шлюбних партнерів відображено в доробку В.В. Рибалки, Т.В. Галкіної, Д.В. Ольшанського, В.І. Зацепіна, В.О. Сисенко, Д.Т. Іванова, Л.З. Сердюк та ін.

Проте, попри значний досвід дослідження феномену сім'ї, проблема взаємовпливу образу "Я" подружніх партнерів та особливостей їх взаємин, гендерних особливостей не знайшла достатнього висвітлення у науковій літературі.

Мета дослідження – вивчити особливості рольових очікувань підлітків до вступу у шлюб.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати соціально-психологічну, соціально-педагогічну літературу стосовно проблеми створення сім'ї, рольових очікувань партнерів та впливу гендерних особливостей особистості на вступ молоді у шлюб.
2. Визначити соціально-психологічні чинники, гендерні особливості, які впливають на формування рольових очікувань у підлітковому віці стосовно майбутнього шлюбного партнера.
3. Провести експериментальне дослідження на предмет визначення особливостей рольових очікувань підлітків до вступу у шлюб

Об'єктом дослідження є рольові очікування особистості підлітків

Предмет дослідження - психологічні гендерні особливості рольових очікувань у шлюбі особистості .

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що одним із чинників, які зумовлюють гармонічні сімейні стосунки молодого подружжя є рольові очікування особистості, неузгодженість яких у партнерів може позначатись на психологічному кліматі і міжособистісній взаємодії у сім'ї. За цих умов стабілізаторами сімейної системи, на нашу думку, виступають готовність подружжя до конструктивного вирішення внутрішньо-сімейних протиріч і відповідний рівень їх комунікативної компетентності.

Між образом "Я" шлюбних партнерів та характером їх подружніх взаємин існує складний взаємозв'язок: з одного боку, образ "Я" виступає детермінантою поведінки кожного зі шлюбних партнерів, а відповідно і їхніх взаємин; з іншого боку, розвиток подружніх стосунків впливає на особистість кожного партнера і може спричинити деякі трансформації образу "Я".

Методи дослідження: теоретичні методи (синтез, порівняння, моделювання, узагальнення) використовувались з метою вивчення наукової літератури з питань, пов'язаних із психологічними особливостями й проблемами створення та розвитку молодого сім'ї, феноменом рольових очікувань особистості, шляхами попередження конфліктів у шлюбно-сімейних взаєминах; психологічний експеримент проводився з метою вирішення поставлених завдань, для цього використовувалися психодіагностичні методики - „ Рольові очікування і домагання в шлюбі” Г.М.Волкової, Т.М.Трапезнікової, „Задоволеність шлюбом” В.В.Століна, Т.Л.Романової, „Методика діагностики міжособистісних відносин” Т.Лірі, „Методика діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки” К. Томаса (в адаптації Н. В. Гришиної), аналіз результатів спілкування, діяльності, метод експертних оцінок та інші; методи математичної статистики (коефіцієнт рангової кореляції К. Спірмена) застосовувалися для опрацювання отриманих даних і встановлення кількісних залежностей між досліджуваними явищами та процесами.

Для реалізації мети і завдань дослідження були обрані наступні методи та методики: спостереження, бесіда, експериментальні ситуації, інтерв'ю, анкетування, методика Куна-Макпартленда “Хто Я?”, “Рольові очікування та домагання у шлюбі”, методика вивчення самоставлення С.Р.Пантилеєва, кольоровий тест ставлень Бажина-Еткінда, метод активного соціально-психологічного навчання.

Методологічну і теоретичну основу дослідження склали: науково-психологічні уявлення про структуру і функції самосвідомості особистості (М.Й. Боришевський, А.В. Фурман, В.В. Столін, І.С. Кон, П.Р. Чамата); положення про динамічність особистісних характеристик протягом життєвого шляху (Л.І. Анциферова, О.Є. Гуменюк, К.О. Абульханова-Славська, З.С. Карпенко, І.С. Кон, Г.С. Костюк, І.А. Зязюн, Г. Олпорт, , Т.М. Титаренко, В.В. Рибалка, М.-Л.А. Чепа, І.А. Слободянюк та ін.); принцип

єдності свідомості, діяльності та спілкування (М.І. Алексєєва, Г.О. Балл, М.И. Боришевський, О.В. Киричук, З.С.Карпенко, О.М. Леонтєв, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн, Н.В. Чепелєва та ін.); концептуальні положення про трикомпонентну структуру міжособистісної взаємодії (О.О. Бодальов, Я.Л. Коломинський, Б.Ф. Ломов, М.М. Обозов та ін.) та різнорівневність існування міжособистісних стосунків (С. Будассі, А.В. Петровський та ін.).

РОЗДІЛ 1. ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЛЬОВИХ ОЧІКУВАНЬ ПІДЛІТКІВ СТОСОВНО МАЙБУТНЬОГО ПАРТНЕРА У ШЛЮБІ

1.1 Сімейні рольові очікування молоді перед вступом у шлюб

На сьогодні відбувається суттєва трансформація інституту шлюбу і сім'ї. З'являються нові сімейні структури, перерозподіляються сімейні ролі і функції, змінюються позиції стосовно кількості дітей та їх виховання тощо. Звичайно, за таких умов шлюбно-сімейні очікування не могли залишитися незмінними. Водночас дані, одержані в ході численних досліджень життєвих цілей, шлюбно-сімейних цінностей і прагнень молоді (Т. Буленко, Л. Гозман, С.Голод, Л.Мороз, Ю.Райгородский, А.Шаров), певною мірою перетворилися на стереотипи, що стають на заваді виявленню закономірностей, властивих сучасним сімейним очікуванням та домаганням молодих людей. Разом з тим, в умовах динамічних суспільних змін особистість часто втрачає відчуття авторства у своєму житті та власної спроможності впливати на його хід, її значущі вибори стають інфантильними, а життєві очікування, складовою яких є і шлюбно-сімейні, зовнішньо обумовленими. Потреба впливати на майбутнє є одним з механізмів активності людини, що визначає напрям і характер її дій. Образ власного майбутнього є особистісним надбанням, результатом внутрішньої діяльності людини і цілком залежить від особистості. Це означає, що людина сама творить своє майбутнє. Майбутнє — це психологічне утворення, результат внутрішньої роботи особистості, спрямованої на створення безперервності особистісної історії, цілісності „Я”, перспективи життєвого шляху. Особистість стає його автором, переплавляючи свої знання і досвід відповідно до цілей і ціннісних орієнтирів, окреслених нею самою. Для людини майбутнє завжди потенційно може бути змінено, воно — широкий діапазон можливостей, адже його зміст не має завершеного характеру [33; с.52].

Пізнання майбутнього відбувається в процесі прогностичної діяльності особистості, результатом якої є створення особистістю образу майбутнього, планів, орієнтованих на майбуття. Для життєвого шляху особистості майбутнє — це життєві цілі, плани, орієнтації і перспективи.

Уявлення про майбутнє – неодмінна частина життєвого шляху людини, оскільки вони утворюють суб'єктивний образ її розвитку. Майбутнє для людини є сферою, знання про яку конструюються, моделюються нею самою, і які переважно визначають те, що думає і робить людина тепер (мета, що стосується майбутнього, визначає сьогоденну поведінку). Стійкий образ майбутнього, стійкі очікування стосовно власного майбутнього у поєднанні з готовністю докладати зусилля для реалізації передбачуваних подій складають життєві домагання особистості, які можуть відігравати роль стрижня, на який нанизуються різні за діаметром кола життєвої, особистісної і психологічної перспективи.

Очікування психологи розуміють як оцінку особистістю своїх передбачуваних здатностей і можливостей, очікування у майбутньому такої їх реалізації, яка б задовольнила її плани і запити [35;с.276-281]. Отже життєві очікування залежать від того, як людина себе оцінює, на що вважає себе здатною, якими, на її думку, є її можливості. Безперечним є зворотний вплив життєвих домагань особи на її самооцінку. „Рівень успішності” переживається як обов'язкове для людини домагання, воно сприймається як власна вимога до себе чи як вимога соціальних норм. Від того, чи досягла я цього „рівня успішності”, залежить те, як я себе оцінюю, як я до себе ставлюся. Здатність висувати до себе вимоги, вибудовувати власні домагання на підставі очікувань в часі характеризує поняття „управління часом”. Індивідуальну здатність до цього можна визначити як здатність до планування, визначення послідовності операцій у часі. Оптимальною формою прояву здатності до управління часом є організація життя як єдиного цілого, самостійне визначення життєвих періодів, фаз, їх послідовності і

сенсового навантаження. Здатність до організації часу є часовим і ціннісним упорядкуванням життя, його подій та етапів [4]. Вироблення стратегій керівництва часом тісно пов'язане із життєвими домаганнями особистості, які спричиняють самоздійснення особистості завдяки активному впливу на внутрішній час. Домагання є, з одного боку, прогнозуванням можливостей і рівня досягнення цілей, а з іншого – особливим станом людини, який виражається в її готовності досягти визначених цілей.

Рольові очікування є складовою диспозиційної структури особистості, яка включає в себе спрямованість на певні соціальні цілі, інтереси і моделі. Тим самим вони пов'язуються з очікуваннями і вимогами особистості до інших людей і до самого себе. Звичне розуміння рівня очікувань представляє його як певний рівень мети, який зростає при особистісній включеності, значущості цілі [37.]. Життєві очікування передбачають усвідомлення свого життя, себе всередині життя, переживання своїх можливостей впливати на хід життя, його напрям, якість. Вони є постійним зважуванням, оцінюванням своїх потреб і здібностей [35].

Джерелом, основою для виникнення і становлення життєвих очікувань та домагань є відчуття власної гідності. Це відчуття властиве кожній людині від народження, однак його спотворення неминуче призводить до формування негативної „Я-концепції”, неадекватних, деструктивних життєвих домагань. Саме відчуття гідності підтримує життєві домагання, які утворюють складний план-малюнок життєвого шляху особистості. Це глибинне, дуже сутнісне відчуття, можливо, входить до складу особистісного потенціалу, дозволяючи йому проявитися, а тому його ураження небезпечно для особистісного розвитку, самоактуалізації особистості. Особистісний потенціал може розкритися тільки тоді, коли особистість відчуває себе гідною, вартою того, щоб здійснитися. Отже життєві очікування і домагання є засобом самореалізації особистості, а базова психологічна потреба в самоздійсненні є рушійною силою формування і розвитку домагань.

Як визначає Т. Титаренко, життєві домагання — це комплекс вимог, очікувань, бажань, надій, що переживаються особистістю стосовно свого життя, свого майбутнього [35]. Шлюбно-сімейні домагання особистості — це комплекс її вимог, очікувань, бажань, надій стосовно свого майбутнього шлюбу і сім'ї. Вони, ґрунтуючись на самооцінці людини, її уявленні про власну відповідність певним критеріям, стандартам, передбачають, моделюють сім'ю, на яку особистість розраховує, яку вона вважає гідною себе, яку хоче побудувати

Шлюбно-сімейні очікування – складна структура, взаємопов'язаними компонентами якої є очікування стосовно шлюбного партнера як супутника життя та батька/матері (його особистості, рис характеру, соціального статусу, параметрів зовнішності, віку взяття шлюбу та народження дітей тощо); очікування стосовно себе як шлюбного партнера і матері/батька (особистості, рис характеру, соціального статусу, віку одруження та народження дітей тощо); очікування стосовно дітей (їх кількості, статевої належності, зовнішності, особистісних властивостей тощо); очікування стосовно стосунків у сім'ї (ставлення членів родини одне до одного, внутрішньо-сімейного розподілу ролей та інших параметрів взаємодії).

Узгодженість шлюбно-сімейних очікувань і домагань партнерів, відповідність одне одному двох планів сімейної самореалізації часом дуже різних людей становить суттєвий чинник успішності шлюбу. Важливість гомогенності шлюбно-сімейних очікувань і домагань при виборі партнера підтверджується тим, що серед факторів, які впливають на подружню згоду, особливого значення набуває збіг ставлень до сімейних цінностей та уявлень про рольову поведінку і рольові очікування, невідповідність яких призводить до підвищення конфліктності, напруги у взаєминах подружжя, що стає причиною дестабілізації шлюбу, погіршення психологічного клімату сім'ї [7; С. 32 – 37.].

Отже специфіка побудови шлюбно-сімейних взаємин полягає в необхідності дослідження та усвідомлення власних психологічних, соціальних і фізичних особливостей, очікувань, домагань і обмежень, без чого оптимальний шлюбний вибір відбутися не може. Л. Алексеева дійшла висновку, що центральним компонентом шлюбних уявлень є очікування і вимоги потрібного і бажаного, котрі виникають стосовно майбутньої взаємодії у шлюбі (у зв'язку з тим, що очікування включаються в структуру домагань та відрізняються від них браком спонукальної сили, а вимоги бажаного передбачають цей дієвий компонент, в даному випадку можемо говорити про шлюбно-сімейні домагання.). До таких домагань належать: потрібні і бажані особистісні якості партнера і властивості взаємин у шлюбі, зовнішність майбутнього партнера, а також судження особистості про себе. Саме ці очікування, вірогідно, й відіграють провідну роль у виборі майбутнього партнера, а також визначають особливості шлюбної взаємодії на початковому етапі. Завантаженість домагань змістовою, предметною мотивацією і жорстка фіксація в них на однозначних цілях і планах утруднюють можливість вільного зсуву за логікою зовнішніх умов і стають фактором конфліктності і психологічної напруженості сімейної взаємодії [5; С.17]. При цьому найбільшу регулюючу функцію виконують шлюбно-сімейні домагання, які включають в себе рольові вимоги і очікування стосовно функціонального розподілу ролей у сім'ї [5;6;13]. Значення тієї чи іншої рольової моделі для подружжя визначається узгодженістю їх рольової взаємодії, ідеалів, очікувань, шлюбно-сімейних домагань. Розходження рольових домагань викликає психологічну напругу в сім'ї, подібність уявлення про рольову структуру сприяє збільшенню згуртованості, зняттю багатьох побутових конфліктів і підвищенню задоволення партнерів шлюбом [7;17;21,С. 32 – 37].

Шлюбно-сімейні очікування формуються в процесі гендерної соціалізації з раннього дитинства. На це безпосередньо впливає батьківська

сім'я, вона ж опосередковує усі впливи зовнішнього соціального оточення. Факторами формування особистості в сім'ї вважаються: ступінь гармонійності подружнього життя батьків, загальне сприйняття дитинства (було воно щасливим чи нещасливим), ставлення батьків до дітей, розподіл сімейних ролей, спосіб життя батьків. Саме в дитинстві під впливом батьків закладається програма, що диктує у дорослому житті як жити, якого партнера обирати, які стосунки з ним мати, скільки буде дітей тощо [15;17]. Людина завжди є часткою своєї сім'ї, вона в ній з'явилася, розвивалася, судить про світ і людей на основі свого досвіду в сім'ї. Культура асимільована в сім'ї, подібна до другої шкіри; ми так звично в ній виростаємо, що перестаємо помічати її існування. Для когось це головна складова їх ідентичності. Від страв, які подаються на стіл, до ставлення до часу, незалежності, влади, відповідальності — все це є відбитком культурного і сімейного спадку. Для декого сімейні корені глибоко прикриваються шаром освіти, адаптації, нових міжособистісних зв'язків, та все ж вони неодмінно впливають на поведінку і думки людини. Через систему емоційних оцінок сім'я конструює у дитини образ соціального світу. Виникає уявлення про соціальні ролі, взаємини, перші навички спілкування. Крім того, сім'я є першою групою приналежності з її власними цінностями, а також транслює норми і цінності суспільства. Тим самим закладається тип інтерпретації соціального світу дитиною [28]. Життєві настанови батьків, особливості їх ціннісних орієнтацій і домагань, рольовий внутрішньо-сімейний розподіл, особливості взаємодії визначають життєві домагання дітей, є однією із основних умов, що впливають на вибір партнера для шлюбу.

Шлюбно-сімейні очікування і домагання, які належать до структури життєвих домагань особистості, є суб'єктивним чинником. Вони формуються під впливом, перш за все, суспільних і особистісних потреб. Суспільна потреба в сім'ї обумовлена функціями, які вона виконує. Серед головних її функцій слід назвати господарсько-економічну, функцію інтимно-

сексуального спілкування, репродуктивну, виховну, психотерапевтичну, рекреативну та регулятивну [17]. Одним з основних суспільних чинників формування шлюбно-сімейних домагань є нинішні соціально-економічні трансформації, які суттєво впливають на всі сфери життя суспільства. Соціально-економічні труднощі стають травмуючим фактором для особистісного розвитку дітей. Брак життєвого простору, безладдя у помешканні через малу його площу породжують конфліктність, культурну депривацію, в результаті чого в шлюбно-сімейних домаганнях молоді, що виросла в таких умовах, центральне місце посідає матеріальний статок.

Високий соціальний стан батьків теж часто негативно позначається на становленні особистості дітей, на формуванні їх шлюбно-сімейних домагань. Матеріальне благополуччя в нашій країні часто супроводжується тим, що батьки основну увагу приділяють роботі, а не дітям. Хоч формально виховання та освіта починаються дуже рано (няньки, гувернантки...), реально уваги батьків діти не відчують. Особистісними властивостями дітей, вихованих в таких умовах, є егоцентризм, емоційна холодність, істеричність [17; С.146.]. Їх життєві домагання завищені; причому здатність докладати зусиль для досягнення цілей залишається нерозвиненою. Звідси труднощі у встановленні контактів з іншою людиною, складність у виборі шлюбного партнера, прийнятті відповідальності у шлюбно-сімейних стосунках, часті конфлікти та інші сімейні негаразди.

Особистісна складова формування шлюбно-сімейних домагань людини має фундаментом базову психологічну потребу особистості у прихильності та любові. Стійкі емоційні стосунки сприяють задоволенню потреби в самопізнанні і пізнанні іншої людини, стають важливим моментом у соціальному самовираженні [17; 21, С. 32-37.]. Саме сім'я забезпечує людині повний психолого-фізіологічний комфорт, виконує функції „емоційного захисту”. В юнацькому віці процес формування шлюбно-сімейних домагань переходить з латентної фази в активну, засвоєне до цього часу в сім'ї та поза

нею починає активно перевірятися, уточнюватися, випробовуватися і співставлятися. Це період формування якісно вищого рівня самосвідомості особистості. Він характеризується тим, що особистість усвідомлює власні життєві домагання, стає здатною здійснювати особистісні вибори самостійно і відповідально. Але для того, щоб вибори були вільними й свідомими, молода людина має звільнитися від батьківської програми, нав'язаної і засвоєної в дитинстві, усвідомити власні, а не батьківські шлюбно-сімейні настановлення і домагання.

Вивчення життєвих планів сучасної молоді демонструє значущість сімейних цінностей та відповідальне ставлення юнаків і дівчат до створення сім'ї [21]. Однак те, що в батьківських сім'ях не було позитивних зразків для статево-рольового становлення, чоловічої і жіночої ідентифікації, цінності кохання і сім'ї, стає основною причиною негативних наслідків у взаємостосунках молоді [15].

Негативним для майбутньої сімейної взаємодії є також настановлення на романтичне, „книжкове” кохання. Кохання — необхідна умова створення сім'ї, підґрунтя шлюбу; воно дозволяє найменш болісно пройти всі стадії подружньої адаптації і створити гармонійні стосунки. Якщо кохання немає, якщо ним вважається короткотривала закоханість або навіть елементарний статевий потяг, то шлюби, взяті за таких обставин, далеко не завжди стають міцними. Перебільшення значення кохання, коли воно стає єдиним мотивом вступу до шлюбу, теж може призвести до його руйнації при зустрічі з серйозними життєвими проблемами. Крім того, негативний вплив на становлення шлюбних стосунків здійснюють і такі шлюбно-сімейні домагання, як постійне очікування активності від іншого (споживацький підхід), жорстка прив'язаність до ідеалу (звідси – постійне бажання „переробити” іншого), недовіра до інших (а також до своїх безпосередніх почуттів та емоцій), очікування поведінки в межах чоловічого і жіночого стереотипів без врахування тенденції до їх зміни [8].

Сім'я — це мала група, в якій з часом виникають сценарії взаємодії. Послідовність типових ситуацій повсякденного життя сім'ї (сценаріїв) є основою її уявлень про себе і своє життя, які пов'язуються з минулим сім'ї та з її планами на майбутнє. Такі сімейні уявлення складають сімейний образ світу, який стає основою власного образу світу дітей - членів родини [28].

Отже, сімейний досвід впливає на наступне життя особистості. Діти, що виростили в проблемних, дисгармонійних сім'ях, переносять проблеми і внутрішньо-особистісні конфлікти у власні сім'ї. Батьківська сім'я є еталоном, з якого „ліпиться” власна сім'я. Тому дисгармонійні шлюбно-сімейні стосунки батьків обумовлюють формування деструктивних шлюбно-сімейних домагань дітей, які виростили в такій сім'ї. Найбільш продуктивним у цьому сенсі є виховання, коли любов батьків до дитини гармонійно поєднується з чіткими, розумними вимогами і повагою до її особистості. Шлюбно-сімейні домагання особистості дитини, вихованої таким чином, є конструктивними, спрямованими на побудову гармонійних, демократичних стосунків у власних сім'ях. Така дитина, відчуваючи впевненість у своїх силах, схильна приймати відповідальність за свої взаємини з іншими. В майбутньому вона поважатиме себе та інших членів родини, а в ставленні до шлюбного партнера і своїх дітей розумно поєднуватиме емоційну близькість та автономію.

Висновок

Отже, специфіка побудови шлюбно-сімейних взаємин полягає в необхідності дослідження та усвідомлення власних психологічних, соціальних і фізичних особливостей, очікувань, домагань і обмежень, без чого оптимальний шлюбний вибір відбутися не може. Л. Алексеева дійшла висновку, що центральним компонентом шлюбних уявлень є очікування і вимоги потрібного і бажаного, котрі виникають стосовно майбутньої взаємодії у шлюбі (у зв'язку з тим, що очікування включаються в структуру домагань та відрізняються від них браком спонукальної сили, а вимоги

бажаного передбачають цей дієвий компонент, в даному випадку можемо говорити про шлюбно-сімейні домагання.). До таких домагань належать: потрібні і бажані особистісні якості партнера і властивості взаємин у шлюбі, зовнішність майбутнього партнера, а також судження особистості про себе. Саме ці очікування, вірогідно, й відіграють провідну роль у виборі майбутнього партнера, а також визначають особливості шлюбної взаємодії на початковому етапі. Завантаженість домагань змістовою, предметною мотивацією і жорстка фіксація в них на однозначних цілях і планах утруднюють можливість вільного зсуву за логікою зовнішніх умов і стають фактором конфліктності і психологічної напруженості сімейної взаємодії

1.2.Рольові очікування особистості та структура рольової взаємодії

Про роль як про особистісну характеристику можна говорити тоді, коли вона є прийнятою особистістю, тобто коли людина відчуває рольову ідентичність, переживає себе суб'єктом ролі. Можна виділити такі форми рольової ідентичності: 1) статева - одна із основних форм ідентичності, що полягає в ототожненні себе з тією чи іншою статтю; 2) етнічна - пов'язана з національною самосвідомістю, мовою і соціокультурними особливостями; 3) групова - пов'язана з членством в різних соціальних групах; 4) політична - пов'язана із соціальними і політичними цінностями; 5) професійна - пов'язана з професійними ролями.

З точки зору соціальної психології особистості рольова взаємодія має складну структуру. Перша підструктура - рольові очікування - це система вимог соціуму до ролі (як крайній варіант, "соціумом" може бути і одна людина), вірніше, відображення особистістю сукупності тих вимог, які висувають до людини партнери по рольовій взаємодії, її власні уявлення про те, якої поведінки від неї чекають інші. Рольові очікування - зовнішня сторона взаємодії, що характеризує суспільну детермінацію рольової поведінки людини. Друга підструктура (головна, що визначає характер ролі) - рольова поведінка - це реалізація рольових функцій у конкретних діях і вчинках, що здійснюються в процесі виконання ролей. Рольова поведінка - одна із основних форм соціальної поведінки людини. Третя підструктура - рольове переживання - це внутрішня сторона взаємодії, що характеризує особистісну детермінацію рольової поведінки людини. Рольове переживання - це уявлення особистості про власні психологічні ролі, відчуття себе суб'єктом тієї чи іншої ролі, це внутрішня модель ролі. Сукупність рольових переживань людини, що стосуються її різних соціально-психологічних ролей, складає своєрідну рольову "Я"-концепцію особистості. Як і будь-яка поведінка, рольова поведінка має свою детермінацію: зовнішню, коли

рольова поведінка будується у відповідності з рольовими очікуваннями, на догоду вимог групи або соціуму; та внутрішню, відповідно до внутрішньої психологічної моделі ролі [24;С.140].

Якщо рольові очікування і рольові переживання відповідають одне одному (тобто зовнішня і внутрішня моделі ролі збігаються, то рольова поведінка є однозначною. Якщо ж між ними є суперечність, то виникає рольовий конфлікт. Тут можливі різні варіанти. При внутрішній детермінації рольової поведінки ми маємо зовнішній рольовий конфлікт, чи конфлікт рольової поведінки з рольовими очікуваннями. При зовнішній детермінації ми будемо мати внутрішній рольовий конфлікт, чи конфлікт рольової поведінки людини із його власними рольовими переживаннями. Внутрішній і зовнішній конфлікти можуть переходити один в один. Піддаючись груповому тиску і змінюючи свою рольову поведінку на соціально бажану, людина "заганяє" конфлікт всередину. Навпаки, якщо вона за внутрішнім спонуканням "скидає" з себе небажану роль, то конфлікт переходить у зовнішній. Конформні і гіперсоціалізовані особистості тяжіють до внутрішнього рольового конфлікту, що по суті є невротичним реагуванням на ситуацію. Особистості, що видрізняються психопатичною дезадаптацією, навпаки, схильні до зовнішнього конфлікту. У реальних ситуаціях спілкування рольова взаємодія - це двосторонній процес, а отже структура рольової взаємодії є подвійною, тобто такою, що належить кожному з партнерів зі спілкування. Так, у випадку спілкування двох людей (найпростіша модель взаємодії) кожен з партнерів має своє уявлення про власну роль (рольове переживання), є суб'єктом власних рольових дій і вчинків і має взаємні рольові очікування (тобто на поведінку партнера А впливають очікування з боку Б і навпаки). Можна розглянути такий приклад. У стосунках двох людей один завжди є трохи активнішим за другого. Якщо позиції лідера і веденого співпадають з рольовими очікуваннями і переживаннями, тобто одна людина хоче грати роль лідера, а від іншого чекає ролі підлеглого, а її партнер - навпаки, то ми спостерігаємо рольову

сумісність, або компліментарність ролей. Рольовий конфлікт починається тоді, коли обидва партнери прагнуть лідерських позицій, а від іншого чекають поступливості. Такі ж причини лежать в основі того, що легко уживаються між собою "садист" і "мазохіст". Відомі випадки, коли дуже стабільними виявляються шлюби, коли один із подружжя набагато старший за іншого. Це відбувається в тому випадку, коли знаходять взаємне задоволення в потребі реалізації символічних ролей "Батька" - "Дочки" (чи навпаки - "Матері" - "Сина", якщо жінка старша за чоловіка). Ці ролі, як і попередні, складають рольові пари. Компліментарними можуть бути і ролі, що не входять у рольову пару. Покажемо це на прикладі сімейних ролей. Чоловік в сім'ї відіграє роль "Покровителя", тобто є захисником своєї дружини, лідером, приймає всі важливі рішення. У той же час, від дружини він очікує ролі "Господині": щоб смачно готувала, виховувала дітей. Дружині теж подобається грати роль "Господині", вона любить готувати, господарювати, а від чоловіка чекає покровительства і захисту. Можна прогнозувати з високим ступенем імовірності, що в такій сім'ї рольові конфлікти будуть рідкістю. Значно гірше, якщо взаємні очікування і домагання не співпадають. Наприклад, чоловік чекає від дружини ролі "Сексуальної партнерки", а вона хоче бути "Коханкою" чи "Подругою" і проводити час в інтимних розмовах. У цьому випадку неминучі конфлікти, пов'язані з суперечністю сімейних ролей, а отже така сім'я буде час від часу переживати кризи сімейних стосунків[8].

Отже, рольовий конфлікт можна тлумачити не тільки як суперечність між ролями партнерів зі спілкування, а й як суперечність між поведінкою одних і очікуваннями інших. Таке тлумачення дає змогу розглядати рольовий конфлікт одночасно з особистісних і соціальних позицій, що дає додаткові можливості для аналізу. Адже не завжди зрозуміло, що таке суперечності (або, як говорять представники психодрами, дивергентність) ролей, і що взагалі розуміється під суперечностями ролей, які вважаються символістами абстрактними символами. Оголошуючи окремі ролі суперечливими чи ні,

дивергентними чи конвергентними без з'ясування того, які саме компоненти структури ролі вступають у суперечність, ми ризикуємо внести велику частку суб'єктивізму[16].

Але оскільки і рольові переживання, і рольові очікування є в кожного з партнерів, то збіг може бути частковим: наприклад, поведінка партнера А відповідає очікуванням з боку партнера Б, який задоволений ситуацією спілкування, а от поведінка партнера Б не задовольняє А і суперечить його очікуванням. У результаті ми отримуємо явище одностороннього рольового конфлікту.

Розуміння шлюбу чоловіком та жінкою дуже різняться. Саме тому, подібні гендерні розбіжності та невідповідності між подружжям призводять до виникнення різного роду сімейних конфліктів. Гендерні особливості сприйняття шлюбу й, відповідно, сімейних ролей та очікувань у ньому, на думку І. С. Кона, напряду пов'язані з чоловічим та жіночим Я - образом, Я - концепцією. Вчений стверджував, що чоловічий Я - образ складається здебільшого з інформації про значення Я у трудових, ділових, професійних, спортивних та інтимних сферах. Молоді чоловіки здатні переоцінювати свої здібності, чи то на рахунок положення у групі, чи особистих здібностей. Завищена самооцінка допомагає чоловікам відповідати стереотипу маскуліності, а молоді жінки у Я - образі відображають здебільшого те, наскільки вони привабливі. Жіноча самооцінка здебільшого є досить скромною та реалістичною[24].

Дослідження Т. В. Андреевої, наводять цікаві фактори моделювання чоловічого Я - образу здебільшого у сферах : «робота», «любов», «пізнання», та одночасно ігноруючи сферу, що пов'язана з сімейними ролями. Натомість жіночий Я - образ здебільшого формується навколо сфер : «любов», «сім'я», «діти», «матеріально забезпечене життя»[5].

У. Харлі виділяє кілька **основних очікувань у відносинах до партнера**. У чоловіків це – статеве задоволення, супутниця для відпочинку, приваблива дружина, ведення домашнього побуту або моральна підтримка. А

у жінок це – ніжність або атмосфера романтизму, піклування, можливість поговорити, чесність та відкритість, фінансова підтримка, відданість чоловіка сім'ї або виконання ним батьківських обов'язків. На думку дослідника часто невдачі молодих чоловіків та жінок у побудові сім'ї обумовлені просто незнанням потреб один одного[34].

Процес розподілу сімейних ролей та обов'язків є дуже болючим та конфліктним. Зазвичай, молоді чоловіки, вступаючи у шлюб, вже володіють певним уявленням про сімейну роль своєї дружини, як господині, годувальниці, прибиральниці, няньки для дітей, постійної коханки, а ще й до цього – соціально активної працівниці. Щодо жінок, то у більшості випадків, вони є прихильницями егалітарного типу розподілу ролей у сім'ї, при якій ці самі сімейні ролі діляться між чоловіком та дружиною порівну, чи по складності, або по можливості виконання.

Велика кількість вчених стверджує, що саме вплив гендерних стереотипів закріплення соціальних ролей за певною статтю, веде до виникнення ролевих конфліктів, як внутрішньо-особистісних, так і на міжособистісному рівні.

Висновок

Розуміння шлюбу чоловіком та жінкою дуже різняться. Саме тому, подібні гендерні розбіжності та невідповідності між подружжям призводять до виникнення різного роду сімейних конфліктів. Гендерні особливості сприйняття шлюбу й, відповідно, сімейних ролей та очікувань у ньому напряму пов'язані з чоловічим та жіночим Я - образом, Я -концепцією. Чоловічий Я - образ складається здебільшого з інформації про значення Я у трудових, ділових, професійних, спортивних та інтимних сферах. Молоді чоловіки здатні переоцінювати свої здібності, чи то на рахунок положення у групі, чи особистих здібностей. Завищена самооцінка допомагає чоловікам відповідати стереотипу маскулінності, а молоді жінки у Я - образі відображають здебільшого те, наскільки вони привабливі. Жіноча самооцінка здебільшого є досить скромною та реалістичною.

1.3. Вплив особистісних експектацій на мотивацію вступу молоді до шлюбу

Групові соціальні ролі пов'язані не лише з соціальною ситуацією, а і з соціальною групою (або з суспільством в цілому) і місцем особистості в ній. Групові ролі номінально існують протягом тривалого відрізка часу і не обмежуються соціальною ситуацією, але в цій ситуації актуалізуються. За межами ситуації групові ролі залишаються, як правило, в латентному вигляді. Прикладом є професійні ролі, від яких за межами професійної ситуації людина може повністю звільнитися (наприклад, вдома або на відпочинку). Правда, професійні ролі (як і інші соціальні ролі) за рівнем значущості інколи далеко виходять за межі ситуації і групи і набувають характеристик життєвих ролей. Особистісні ролі, на відміну від соціальних, визначаються не лише ситуацією і групою, соціальними нормами і функціями, а пов'язані з особистісними детермінантами, перетворюючись на соціально-психологічну характеристику особистості. Ці ролі також залежать від рольових експектацій, але останні формуються не лише як результат функціонування суспільних і групових норм, а й під впливом рольової поведінки індивіда, тобто мають переважно особистісну детермінованість. Їх також можна розділити на дві підгрупи: міжособистісні і життєві. Міжособистісні ролі визначаються системою значущих стосунків, тобто взаємодією особистості зі значущим оточенням індивіда. Міжособистісні ролі - це не лише соціальні ролі, що склалися в ситуації міжособової взаємодії, а стиль поведінки (можливо, навіть стиль життя), що проявляється в цих стосунках. В ситуаціях спілкування з різними людьми індивід не лише грає різні соціальні ролі, але й часто проявляє різні (інколи зовсім несхожі) сторони своєї особистості, різні грані характеру. Але від характерологічних властивостей особистісні ролі відрізняються тим, що проявляються в соціальній поведінці, їх неможливо повністю відокремити від соціального контексту. Ці ролі актуалізуються в певних соціально-психологічних і життєвих ситуаціях, в конкретних системах значущих соціальних стосунків,

залишаючись латентними за межами цих ситуацій і стосунків. Відносна незалежність особистості від міжособистісних ролей проявляється, зокрема, в тому, що людина здатна відмовитись від них, хоча це буває досить важко зробити під тиском сформованих експектацій.

Життєвими є особистісні ролі, які людина грає все життя, або, принаймні, протягом значного життєвого періоду чи стадії. Один раз виникнувши, життєві ролі не зникають, хоча можуть трансформуватися, набувати або втрачати значущості, атрофуватися (вторинний рольовий дефіцит). В останньому випадку вони можуть переходити в "тіньову", неусвідомлювану зону особистості. Такі життєві ролі не відмирають повністю, навіть якщо вони не активізуються в жодній життєвій ситуації, а залишаючись в латентному вигляді, продовжують здійснювати вплив на життя людини. Ролі можуть зразу формуватися як тіньова, неусвідомлювана особистісна зона, так і не отримавши достатнього розвитку (первинний рольовий дефіцит, або рольова недостатність). При цьому деякі важливі особистісні потреби залишаються незадоволеними. Життєві ролі, як правило, пов'язані не з однією соціально-психологічною чи життєвою ситуацією, а переходять від ситуації до ситуації, поширюючись часом на всі сфери життя індивіда. Існують різні погляди на взаємозв'язок психологічних ролей і особистості. Згідно з одними концепціями (переважно соціологічними) ролі - це лише матриці соціальних експектацій, що закріплені в суспільних нормативах. Інші концепції (наприклад, теорія особистості в психодрамі) розглядають ролі як важливий структурний компонент особистості. Ми вважаємо, що різні психологічні ролі мають різну ступінь інтегрованості в структуру особистості в залежності від значущості особистісних факторів у рольовій поведінці індивіда[35].

Соціальні ролі переважно визначаються соціальною функцією, а особистісні ролі завжди мають особистісне підґрунтя. Найбільша особистісна ідентифікація характерна для життєвих ролей, типологія яких плавно переходить в типологію особистості. Різні типи психологічних ролей можуть

взаємодіяти між собою. Це означає, що навіть ситуативні ролі пов'язані з міжособистісними і життєвими ролями, що актуалізуються в даній ситуації. Наприклад, у людини в ситуації розмови з жінками, які щось забороняли або віддавали розпорядження, виникав незрозумілий страх. Причиною того була схожість з ситуацією дитинства, коли жорстока мати занадто сильно придушувала ініціативу власної дитини. У дорослому стані активізувалася ця забута дитяча роль. В іншому прикладі чоловік, потрапляючи в ситуацію, коли співрозмовник надто голосно починав розмовляти, чомусь ніяковів і розгублювався. Виявилося, що в подібних умовах актуалізувалася дитяча міжособистісна роль, що склалася в компаніях однолітків, які вели себе агресивно по відношенню до цієї людини. У цих випадках можна говорити про так звані "ключові ролі", тобто ролі, що є ключем до інших ролей, які, як правило, мають відношення до більш глибоких особистісних утворень.

Важливою складовою частиною поведінки людини є рольова поведінка. Соціалізована особистість завжди є носієм певного арсеналу психологічних ролей: професійних, сімейних, статевих, гендерних тощо. Психологічні ролі дуже тісно вплетені в структуру особистості. Можна стверджувати (і це підтверджується психологічною практикою), що значна частина психологічних дисгармоній пов'язана з функціонуванням ролей і закономірностями рольової поведінки. В процесі соціалізації у людини формується певна життєва модель: система стійких значущих стосунків, поведінкові стереотипи, патерни, ієрархія звичних видів діяльності. Життєва модель обов'язково включає репертуар психологічних ролей. Ролі як функціональні одиниці соціальної поведінки людини[37] є одними з основних соціальних функцій особистості, вони є втіленням мети соціально значущої діяльності та поведінки людини, отже дуже тісно пов'язані з смыслом життя. Психологічна роль неможлива без уявлення людини про себе як про суб'єкта ролі, а отже система ролей має істотне значення у формуванні "Я"- концепції особистості. Існує багато класифікацій психологічних ролей. Найбільш широке тлумачення, що включає практично всі прояви активності

людини, належить класичній теорії психодрами Дж.Морено, де розглядаються такі типи психологічних ролей: психосоматичні, психічні, соціальні, трансцендентні[34].

Отже, роль завжди має на увазі "когось", тобто групу, для якої ця роль грається (як крайній варіант, «групою» може вважатись і один партнер зі спілкування). Говорячи про соціальні феномени особистості, серед яких найбільше значення має групова ідентифікація, не можна не погодитись з тим, що соціальна сутність людини значною мірою визначається її психологічними ролями. Рольове тлумачення особистості ілюструє зв'язок ролі і групи: скільки референтних груп має людина, стільки й ролей можна виділити в її репертуарі. Роль - це засіб функціональної включеності в групу. Можна ввести поняття групової ролі, тобто такої ролі, яка майже не включає в себе забарвлення індивідуальності, а визначається лише належністю до групи. В цьому випадку людина «грає» не саму себе, а виступає носієм соціального статусу або уособленням групових очікувань. Людина може грати в різних групах схожі ролі. У цьому випадку говорять про домінуюче амплуа або прагнення до тотожності різних соціальних ролей у різних групах спілкування. У кожній групі людина може грати і кілька ролей. За наявності у особистості декількох групових ролей у одній і тій ж групі одна роль завжди буває основною. Інші ролі є побічними, але й вони здебільшого пов'язані з мікрогрупами, угрупованнями, підгрупами, що утворюються всередині групи. Групові ролі і домінуюче амплуа - дві крайності збіднення індивідуальності, коли соціальні, рольові, функціональні аспекти особистості «затмарюють» власне обличчя людини, її сутність. У цьому випадку ми можемо говорити про «рольову людину». Нею може бути гіперсоціалізована особистість або людина, для якої соціальний успіх заміщує потребу в самореалізації.

Серед найвідоміших і найавторитетніших зарубіжних теорій, які послужили фундаментом для сучасних досліджень психології ролей, можна назвати символічний інтеракціонізм і психодраму. Предметом вивчення для

психолого-соціологічної школи символічного інтеракціонізму, започаткованої Дж.Мідом (його концепція ще інколи називається теорією ролей), є рольова взаємодія, чи інтеракція (від англ. interaction). У роботах інтеракціоністів переважають соціологічний та соціально-психологічний підходи (більшість представників цієї школи - соціологи та соціальні психологи) і недооцінюється особистісне підґрунтя рольової поведінки, яка, на їх думку, майже виключно визначається експектаціями - соціальними очікуваннями. Хоча символісти і вводять поняття внутрішньої, або уявної ролі, воно не співвідноситься зі структурою особистості і не розглядається як детермінанта рольової поведінки людини. Детальніше познайомитись з концепцією символічного інтеракціонізму можна по відомій книжці Т.Шибутані (1969). Психодраматичний напрямок (Киппер Д., Лейтц Г., Морено Дж.), засновником якого є Дж.Морено, навпаки, тяжіє до внутрішніх проблем і розглядає роль (соматичну, психічну, соціальну тощо) як інтерперсональний феномен, тобто переважно із самої себе, не завжди враховуючи, що навіть внутрішні рольові конфлікти дуже часто мають соціальне походження, тобто пов'язані з соціальними стосунками. В процесі життя у людини формується певний репертуар психологічних ролей, які входять в структуру її особистості. Ці ролі визначаються не лише групами, в яких вони функціонують, та соціальними очікуваннями, а мають індивідуальне забарвлення, несуть на собі відбиток особистості. Наприклад, роль "вчителя" може бути настільки різноплановою, що навіть введення типології ("суворий вчитель", "вчитель-демократ" тощо) не охопить всіх варіантів рольової поведінки, яка в кожній людини буде своя, неповторна. Психологічна роль завжди передбачає не лише певний набір функцій, а й конкретні моделі рольової поведінки [34;37].

Про роль як про особистісну характеристику можна говорити тоді, коли вона є прийнятою особистістю, тобто коли людина відчуває рольову ідентичність, переживає себе суб'єктом ролі. Можна виділити такі форми рольової ідентичності:

1) статева - одна із основних форм ідентичності, що полягає в ототожненні себе з тією чи іншою статтю;

2) етнічна - пов'язана з національною самосвідомістю, мовою і соціокультурними особливостями;

3) групова - пов'язана з членством в різних соціальних групах;

4) політична - пов'язана із соціальними і політичними цінностями;

5) професійна - пов'язана з професійними ролями.

З точки зору соціальної психології особистості рольова взаємодія має складну структуру. Перша підструктура - рольові очікування - це система вимог соціуму до ролі (як крайній варіант, «соціумом» може бути і одна людина), вірніше, відображення особистістю сукупності тих вимог, які висувають до людини партнери по рольовій взаємодії, її власні уявлення про те, якої поведінки від неї чекають інші. Рольові очікування - зовнішня сторона взаємодії, що характеризує суспільну детермінацію рольової поведінки людини. Друга підструктура (головна, що визначає характер ролі) - рольова поведінка - це реалізація рольових функцій у конкретних діях і вчинках, що здійснюються в процесі виконання ролей. Рольова поведінка - одна із основних форм соціальної поведінки людини. Третя підструктура - рольове переживання - це внутрішня сторона взаємодії, що характеризує особистісну детермінацію рольової поведінки людини. Рольове переживання - це уявлення особистості про власні психологічні ролі, відчуття себе суб'єктом тієї чи іншої ролі, це внутрішня модель ролі. Сукупність рольових переживань людини, що стосуються її різних соціально-психологічних ролей, складає своєрідну рольову "Я"-концепцію особистості. Як і будь-яка поведінка, рольова поведінка має свою детермінацію: зовнішню, коли рольова поведінка будується у відповідності з рольовими очікуваннями, на догоду вимог групи або соціуму; та внутрішню, відповідно до внутрішньої психологічної моделі ролі. Якщо рольові очікування і рольові переживання відповідають одне одному (тобто зовнішня і внутрішня моделі ролі збігаються, то рольова поведінка є однозначною. Якщо ж між ними є

суперечність, то виникає рольовий конфлікт. Тут можливі різні варіанти. При внутрішній детермінації рольової поведінки ми маємо зовнішній рольовий конфлікт, чи конфлікт рольової поведінки з рольовими очікуваннями. При зовнішній детермінації ми будемо мати внутрішній рольовий конфлікт, чи конфлікт рольової поведінки людини із його власними рольовими переживаннями[16,С.132-157].

Висновок

Рольові очікування - зовнішня сторона взаємодії, що характеризує суспільну детермінацію рольової поведінки людини. Рольова поведінка – одна із основних форм соціальної поведінки людини. Рольове переживання – це уявлення особистості про власні психологічні ролі, відчуття себе суб'єктом тієї чи іншої ролі, це внутрішня модель ролі. Сукупність рольових переживань людини, що стосуються її різних соціально-психологічних ролей, складає своєрідну рольову "Я"-концепцію особистості. Як і будь-яка поведінка, рольова поведінка має свою детермінацію: зовнішню, коли рольова поведінка будується у відповідності з рольовими очікуваннями, на догоду вимог групи або соціуму; та внутрішню, відповідно до внутрішньої психологічної моделі ролі. Якщо рольові очікування і рольові переживання відповідають одне одному (тобто зовнішня і внутрішня моделі ролі збігаються, то рольова поведінка є однозначною.

Висновки до 1 розділу

Розуміння шлюбу чоловіком та жінкою дуже різняться. Саме тому, подібні гендерні розбіжності та невідповідності між подружжям призводять до виникнення різного роду сімейних конфліктів. Гендерні особливості сприйняття шлюбу й, відповідно, сімейних ролей та очікувань у ньому напряду пов'язані з чоловічим та жіночим Я - образом, Я -концепцією. Чоловічий Я - образ складається здебільшого з інформації про значення Я у трудових, ділових, професійних, спортивних та інтимних сферах. Молоді чоловіки здатні переоцінювати свої здібності, чи то на рахунок положення у групі, чи особистих здібностей. Завищена самооцінка допомагає чоловікам відповідати стереотипу маскулінності, а молоді жінки у Я - образі відображають здебільшого те, наскільки вони привабливі. Жіноча самооцінка здебільшого є досить скромною та реалістичною.

Рольові очікування - зовнішня сторона взаємодії, що характеризує суспільну детермінацію рольової поведінки людини. Рольова поведінка – одна із основних форм соціальної поведінки людини. Рольове переживання – це уявлення особистості про власні психологічні ролі, відчуття себе суб'єктом тієї чи іншої ролі, це внутрішня модель ролі. Сукупність рольових переживань людини, що стосуються її різних соціально-психологічних ролей, складає своєрідну рольову "Я"-концепцію особистості. Як і будь-яка поведінка, рольова поведінка має свою детермінацію: зовнішню, коли рольова поведінка будується у відповідності з рольовими очікуваннями, на догоду вимог групи або соціуму; та внутрішню, відповідно до внутрішньої психологічної моделі ролі. Якщо рольові очікування і рольові переживання відповідають одне одному (тобто зовнішня і внутрішня моделі ролі збігаються, то рольова поведінка є однозначною.

РОЗДІЛ 2. РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛЬОВИХ ОЧІКУВАНЬ ПІДЛІТКІВ ЩОДО ВСТУПУ В ШЛЮБ

2.1. Програма експериментального дослідження рольових очікувань стосовно шлюбного партнера у підлітковому віці

Загальна програма експериментального дослідження складалася з таких підструктур:

I. Методологічний розділ.

1. Викладення проблемної ситуації.
2. Визначення об'єкту та предмету дослідження.
3. Підбір інструментарію.
4. Визначення мети та завдання дослідження.
5. Визначення або інтерпретація основних понять.
6. Висунення гіпотези.

II. Методичний (процедурний) розділ.

1. Визначення генеральної сукупності.
2. Розробка та підстави для визначення вибірки.
3. Аналіз отриманої інформації.
4. Висновок, визначення можливих напрямів практичного застосування

результатів

Відповідно до такої структури ми створили власну програму дослідження рольових очікувань у підлітковому і юнацькому віці стосовно шлюбного партнера.

Проблема: Ідентичність – одна з найсуттєвіших характеристик людини, без якої вона не може існувати як свідомо автономна особистість. Рольова ідентичність – це ідентичність, зумовлена соціальними ролями, тобто культурно-прийнятними соціальними очікуваннями до відповідних видів поведінки, характерних для певних соціальних позицій. Статева ідентичність, яку можна вважати однією з найістотніших із усіх рольових ідентичностей, пов'язана із розділенням людей на групи чоловіків та жінок і

усвідомлення належності людини до тієї чи іншої статі. Виділяється ще й гендерна ідентичність. Якщо статева ідентичність – це переважно усвідомлення себе представником тієї чи іншої статі, то гендерна полягає в переживанні своєї відповідності гендерним ролям, тобто сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для представників певної статі (або таким, що приписуються представникам певної статі суспільно-історичною чи соціокультурною ситуацією). З огляду на актуальність проблеми ми маємо на меті дослідити особливості статевої самоідентифікації сучасних підлітків.

Об'єкт дослідження: підлітки.

Предмет дослідження: особливості статевої самоідентифікації підлітків.

Мета: дослідити особливості статевої самоідентифікації сучасних підлітків.

Завдання:

1. Визначити методики, які відповідають темі дипломного дослідження і дозволять глибше її зрозуміти.
2. Визначити генеральну сукупність дослідження та метод вибірки.
3. Провести анонімне дослідження статевої самоідентифікації підлітків.
4. Проаналізувати результати відповідей і зробити висновки про наявні стереотипи, гендерні ролі і очікування у сучасних підлітків.

Генеральна сукупність:

Дослідження проводилось серед учнів 11-го класу ЗОШ №25 м. Житомира та студентів соціально-психологічного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Вибірка: Використаний метод гніздової вибірки. Досліджування проводилося двічі (26.03, 7.04) 11 класі та 14 групі. Кількість опитуваних становить 63 підлітки(30 хлопців та 33 дівчини).

Інструментарій: Для дослідження були підібрані три методики, які дають змогу різнобічно дослідити об'єкт курсового дослідження, оскільки дозволяють виявити як усвідомлені, так і приховані очікувань підлітків щодо власного майбутнього шлюбного партнера. Оцінки цінностей та узгодженості очікувань і домагань чоловіків та жінок в були отримані за допомогою методики Г.М.Волкової, Т.М.Трапезнікової «Рольові очікування та домагання в сім'ї» (табл. 1). В процесі констатуючого експерименту шляхом експертного опитування було вивчено умови, які необхідні, на думку старшокласників, для щасливого подружнього життя.

2.2. Результати дослідження відповідно до використаного інструментарію

2.2.1. Проективна методика «Які якості властиві ідеальній дружині та ідеальному чоловікові»

У результаті дослідження виявилось, що у значної частини випускників школи відсутні готовність брати на себе відповідальність за долю іншої людини, зміцнювати подружній союз, брати на себе батьківські обов'язки, не сформована установка на створення майбутньої сім'ї. Окремі з них хотіли б отримати сімейне щастя без будь-яких турбот, без особистої праці.

Досліджено готовність до створення сім'ї. Виявлені відмінності у поглядах на сім'ю у майбутніх чоловіків та дружин. До створення сім'ї повною мірою готові лише 15% студентів, майже кожен четвертий юнак та кожна третя юначка з їх загального числа не готові до шлюбу. Основні причини цього вони вбачають у тому, що у них відсутній необхідний для цього життєвий досвід, ще незакінчений ВНЗ, багато невідомого існує з отриманням роботи та ін. Близько половини з опитаних студентів заявили, що не в повній мірі готові до вступу в шлюб.

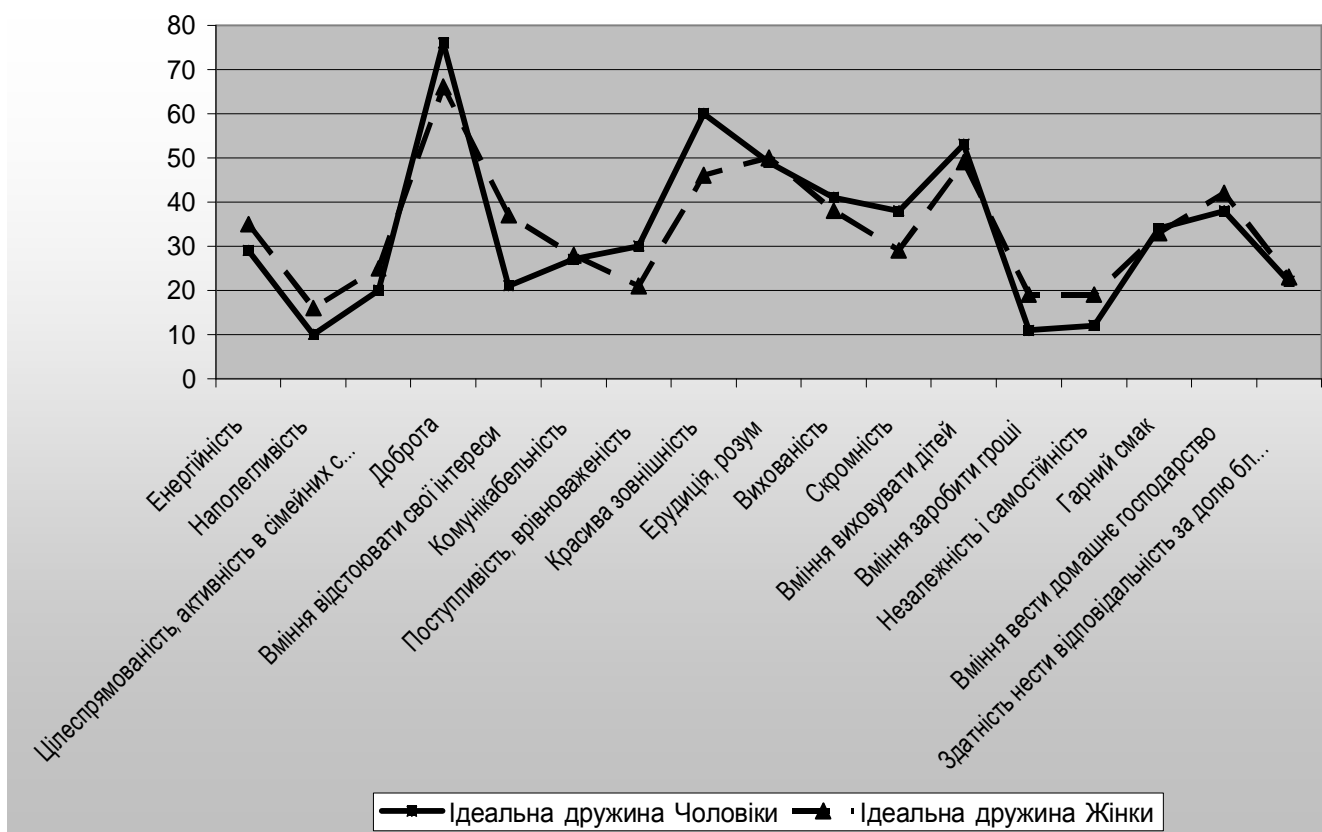
Більше 65% студентів та студенток вважають, що у сім'ї має панувати біархат; 3,2 % дівчат висловились за те, що головою сімейства має бути чоловік, такої ж думки дотримується кожен третій юнак. На старшинство в сім'ї, на думку всіх опитаних, не впливає рівень освіти, життєвий досвід партнера (про це заявило 2,13% студентів та 7,44 % студенток).

Неузгодженість сімейних цінностей у сфері батьківського виховання дітей зумовлена певною невпевненістю частини студенток щодо серйозного ставлення чоловіків до виховання дітей, виконання ними батьківських функцій.

Таблиця 1

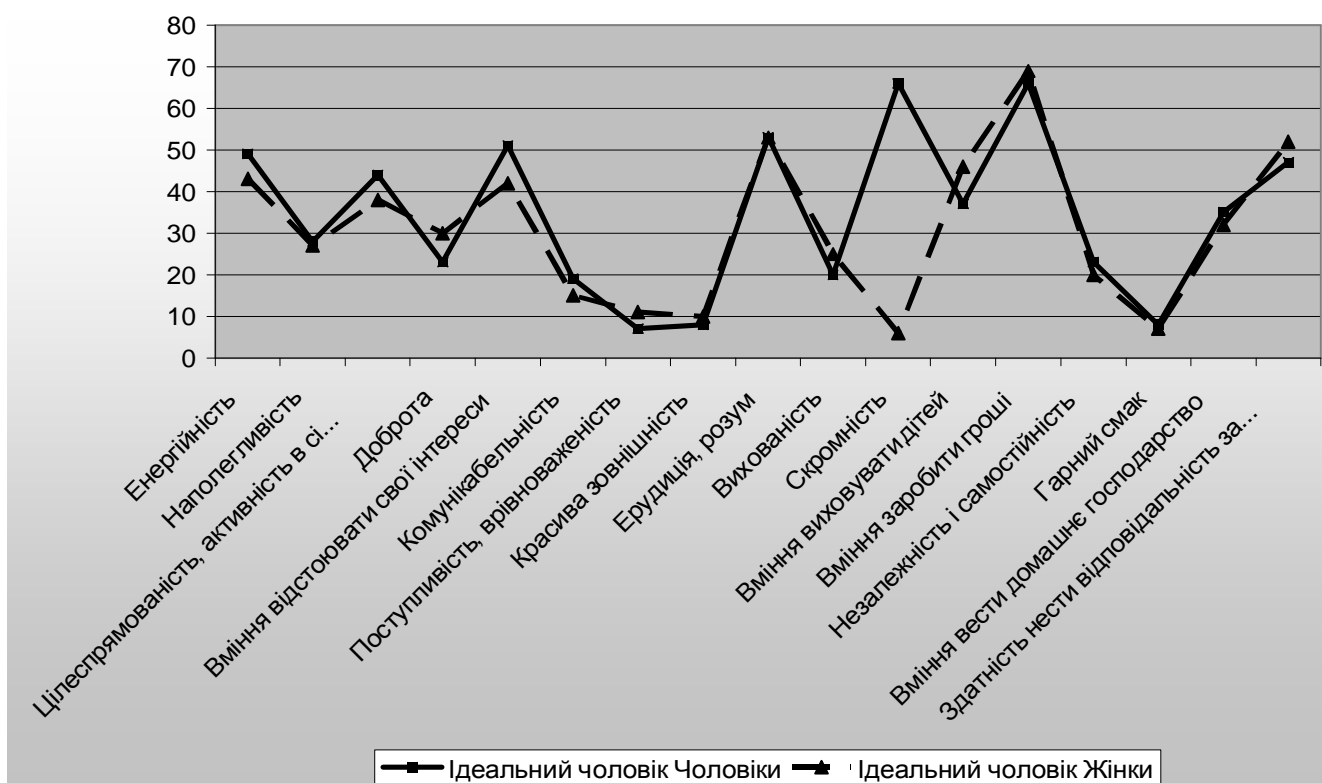
**Розподіл відповідей респондентів на запитання
“Які якості властиві “ідеальній дружині” та “ідеальному чоловікові”, %**

<i>Якості</i>	<i>Ідеальна дружина</i>		<i>Ідеальний чоловік</i>	
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки
1. Енергійність	29	35	49	43
2. Наполегливість	10	16	28	27
3. Цілеспрямованість, активність в сімейних справах	20	25	44	38
4. Доброта	76	66	23	30
5. Вміння відстоювати свої інтереси	21	37	51	42
6. Комунікабельність	27	28	19	15
7. Поступливість, врівноваженість	30	21	7	11
8. Красива зовнішність	60	46	8	10
9. Ерудиція, розум	49	50	53	53
10. Вихованість	41	38	20	25
11. Скромність	38	29	66	6
12. Вміння виховувати дітей	53	49	37	46
13. Вміння заробити гроші	11	19	66	69
14. Незалежність і самостійність	12	19	23	20
15. Гарний смак	34	33	8	7
16. Вміння вести домашнє господарство	38	42	35	32
17. Здатність нести відповідальність за долю близьких людей	22	23	47	52

Діаграма 1. Розподіл відповідей респондентів на запитання “Які якості властиві “ідеальній дружині?”

Як видно з діаграми 1 та діаграми 2 більшість респондентів (чоловіки і жінки) вважає, що ідеальній дружині мають бути властиві наступні якості:

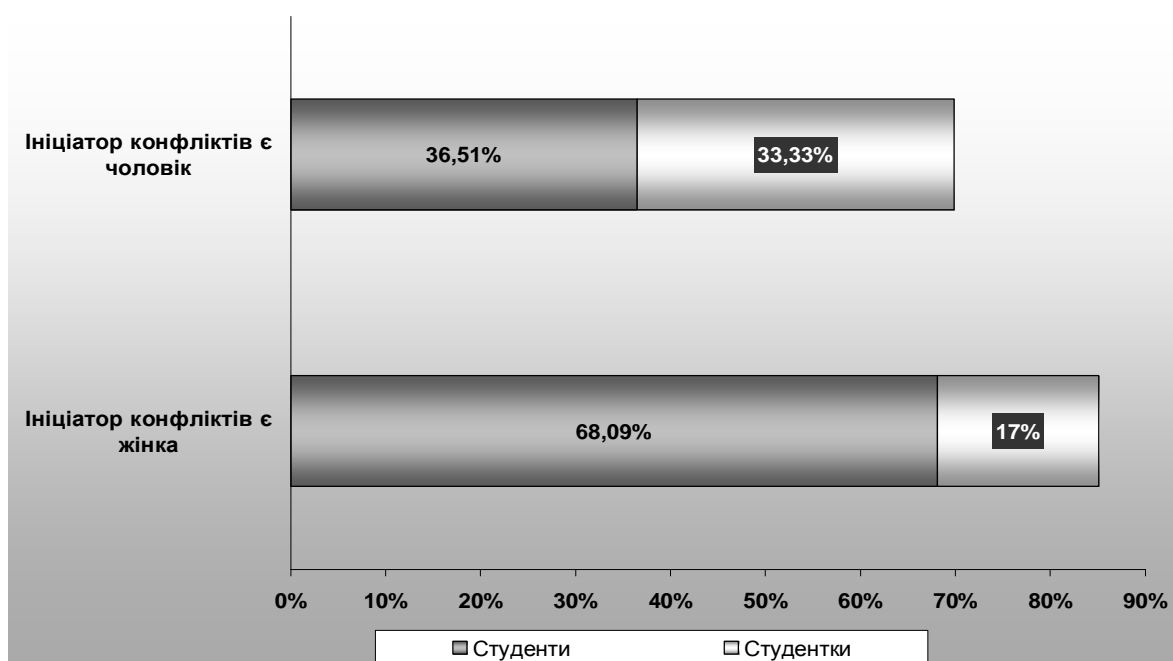

Діаграма 2. Розподіл відповідей респондентів на запитання “Які якості властиві “ідеальному чоловіку?”

доброта, , вміння виховувати дітей (майже не має розходження в поглядах студентів і студенток), вміння вести домашнє господарство, розбігаються думки на якостях: красива зовнішність, вміння заробляти гроші. Ідеальному чоловікові, на думку більшості опитаних мають бути притаманні такі якості, як вміння заробляти гроші, ерудиція, розум, вміння вести домашнє господарство.

Взаємодопомога у шлюбi проявляється в здатності правильно і своєчасно відреагувати на слова партнера, на прохання, надавати допомогу в складних ситуаціях, в умінні разом відпочити, знімати напругу, втому, стрес. На думку 68,09 % студентів – майбутніх чоловіків, ініціаторами конфліктів у молодій сім'ї є чоловіки і лише у 36,51% випадків - жінки. Студентки вважають, що ініціаторами конфліктів у сім'ї є у 33,33% випадків жінки і лише у 17% - чоловіки (див. Діаграма 3). Майже кожен третій студент вважає, що в його майбутній сім'ї конфліктів не буде. Майбутні психологи та соціальні педагоги у випадках виникнення конфлікту в сім'ї планують їх розв'язувати самостійно, без чиеї б то не було зовнішньої допомоги. Проте навички розв'язання конфліктних ситуацій у них поки що відсутні.

Встановлено, що лише 29,79% хлопців та 41,27% дівчат вважають, що

Діаграма 3. Ініціатори конфліктів в молодій сім'ї.

шлюб повинен братись один раз в житті, і майже всі вони погоджуються з тим, що без міцної сім'ї не може бути повноцінного життя та успішної кар'єри. Разом з тим, переважна більшість студентів не повною мірою усвідомлює чинники реальної роботи, які можуть призвести до труднощів у подружніх взаєминах, навіть до розпаду сім'ї.

У ході дослідження проведено вивчення цінностей сім'ї. У студентів виявлений дещо вищий рівень самоусвідомлення того, що чоловіки повинні займатись вихованням дітей. Майбутні дружини мають перевагу над студентами в тому, що бачать гарну жінку у таких її якостях, як акуратність, красива зовнішність, врівноваженість та ін. Для них такі ознаки є важливими та особистісно значущими. Чоловіки ж надають більшу перевагу таким особистісним рисам майбутньої дружини, як вміння вести гарно домашнє господарство, виховувати дітей. Суттєвих відмінностей у поглядах на цінності, які мають об'єднувати молоду сім'ю, не виявлено. Разом з тим, юнаки проявляють у 1,5 рази більшу, ніж дівчата, відповідальність за інших членів родини. Проте майбутні дружини мають у 1,5 рази більшу, ніж юнаки, потребу в опорі на шлюбного партнера.

Майже у кожній восьмій студентки виявлена неузгодженість поглядів на значущість емоційно-терапевтичної функції шлюбу, що, очевидно, викликано також невпевненістю їх у тому, що майбутній чоловік зможе взяти на себе роль емоційного лідера в сім'ї, вплинути на психологічний клімат в родині, забезпечити моральну підтримку дружини у важких життєвих ситуаціях. У юнаків суттєві розходження в поглядах на сучасну жінку виникають переважно у господарсько-побутовій сфері та у сфері її соціальної активності. Сьогоднішні юнаки (кожний восьмий досліджуваний) ставлять значно більші вимоги до навичок та вмінь майбутньої дружини по господарству, побуту, активності в сімейних справах. У значній частині сьогоднішніх дівчат, на їх думку, цього немає. Майже у 15% юнаків виявлені сильні розходження в уявленнях щодо зовнішньої соціальної активності,

позасімейних професійних та непрофесійних взаємин своїх майбутніх дружин.

Висновок. В процесі опитування було вивчено умови, які необхідні, на думку старшокласників та студентів, для щасливого подружнього життя. Ранжування в порядку зниження їх цінності у юнаків дало такий розподіл: 1) матеріальне благополуччя, 2) квартира, 3) взаєморозуміння, 4) цікава робота, 5) діти. У дівчат - 1) взаєморозуміння, 2) діти, 3) взаємне кохання, 4) почуття обов'язку, 5) матеріальне благополуччя. З такого розподілу видно, що у юнаків на перші місця посідають матеріальні цінності і останні - такі цінності, як діти, кохання, почуття обов'язку та інші. Це свідчить про усвідомлення юнаками соціальної ролі чоловіка як члена сім'ї, що має створити матеріальні основи її успішного, стабільного функціонування.

Висновки до 2 розділу

Більшість респондентів (чоловіки і жінки) вважає, що ідеальній дружині мають бути властиві наступні якості: доброта, , вміння виховувати дітей (майже не має розходження в поглядах студентів і студенток), вміння вести домашнє господарство, розбігаються думки на якостях: красива зовнішність, вміння заробляти гроші. Ідеальному чоловікові, на думку більшості опитаних мають бути притаманні такі якості, як вміння заробляти гроші, ерудиція, розум, вміння вести домашнє господарство.

Отримані результати свідчать, що найбільш вагомими мотивами вступу до шлюбу у старшокласників є кохання, спільність інтересів та поглядів з майбутнім партнером, зовнішня привабливість, яка є більш важливою для дівчат, ніж для юнаків. Майже кожен десятий випускник школи через шлюб прагне позбутись залежності від батьків.

Встановлено, що учнівська молодь не повністю усвідомлює, що психологічна сумісність в сім'ї досягається не одразу і що щасливі сім'ї характеризуються не відсутністю конфліктів, а вмінням їх розв'язувати. Виявлена низька підготовленість старшокласників до конструктивної поведінки в проблемних ситуаціях. Близько половини з них характеризується односторонністю, категоричністю, непоступливістю, невмінням вислухати і погоджувати свої дії в конфліктних ситуаціях.

Виявлено гендерні відмінності у структурно-функційних характеристиках батьківської та молоді сімей: чоловіче домінування не є визначальним, а перевагу мають соціальні показники (рівень зарплати, кар'єра); тенденція жінок до емансипації поєднується із прагненням відтворювати гендерні стандарти (відбуваються два альтернативні процеси: процес ліквідації гендерної асиметрії – “вільна і незалежна” та процес посилення гендерної асиметрії – “невільна, але захищена”); спостерігається неузгодженість між рольовими очікуваннями та домаганнями щодо гендерного розподілу у сімейній взаємодії (чоловіки орієнтовані на патріархальний устрій сім'ї,

традиційний розподіл ролей, задоволення власних потреб; жінки – на егалітарний розподіл ролей, почуття обов'язку); сімейний сценарій чоловіків більшою мірою визначається загальноприйнятими гендерними стереотипами батьківської сім'ї, а сімейний сценарій жінок відрізняється гнучкістю, здатністю створювати власний сімейний сценарій, модернізуючи патерни сімейної взаємодії батьків.

Загальні висновки

В юнацькому віці, коли більшість отримує перший досвід статевого життя, знов інтенсифікуються процеси статевої типізації, коли вирішальну роль на тривалий час відіграють механізми психічного підкріплення. У цей час, як відомо, людина робить свій професійний вибір, який великою мірою залежить від розуміння й переживання своєї статевої належності. Хлопці тверезо, чітко ставлять перед собою цілі, що відповідають їхнім зацікавленням, смакам, здібностям. Їм хочеться передусім самореалізуватися у конкретній діяльності, знайти своє місце у світі, відчувати згодом свою компетентність. Дівчата зосереджені на відповідності їхньої майбутньої праці власному ідеалу жіночності. Обираючи місце роботи чи навчання, вони враховують можливість зустрічі із своїм майбутнім чоловіком. Вони гармонізують свій життєвий світ, якщо відчують у собі здатність до проявів тепла, душевності, створення комфортного оточення.

Шлюбно-сімейні домагання, які належать до структури життєвих домагань особистості, є суб'єктивним чинником. Вони формуються під впливом, перш за все, суспільних і особистісних потреб. Суспільна потреба в сім'ї обумовлена функціями, які вона виконує. Серед головних її функцій слід назвати господарсько-економічну, функцію інтимно-сексуального спілкування, репродуктивну, виховну, психотерапевтичну, рекреативну та регулятивну.

Одним з основних суспільних чинників формування шлюбно-сімейних домагань є нинішні соціально-економічні трансформації, які суттєво впливають на всі сфери життя суспільства. Соціально-економічні труднощі стають травмуючим фактором для особистісного розвитку дітей. Брак життєвого простору, безладдя у помешканні через малу його площу породжують конфліктність, культурну депривацію, в результаті чого в шлюбно-сімейних домаганнях молоді, що виросла в таких умовах, центральне місце посідає матеріальний статок.

В юнацькому віці процес формування шлюбно-сімейних домагань переходить з латентної фази в активну, засвоєне до цього часу в сім'ї та поза нею починає активно перевірятися, уточнюватися, випробовуватися і співставлятися. Це період формування якісно вищого рівня самосвідомості особистості. Він характеризується тим, що особистість усвідомлює власні життєві домагання, стає здатною здійснювати особистісні вибори самостійно і відповідально. Але для того, щоб вибори були вільними й свідомими, молода людина має звільнитися від батьківської програми, нав'язаної і засвоєної в дитинстві, усвідомити власні, а не батьківські шлюбно-сімейні настановлення і домагання.

Вивчення життєвих планів сучасної молоді демонструє значущість сімейних цінностей та відповідальне ставлення юнаків і дівчат до створення сім'ї. Однак те, що в батьківських сім'ях не було позитивних зразків для статеворольового становлення, чоловічої і жіночої ідентифікації, цінності кохання і сім'ї, стає основною причиною негативних наслідків у взаємостосунках молоді.

Негативним для майбутньої сімейної взаємодії є також настановлення на романтичне, „книжкове” кохання. Кохання — необхідна умова створення сім'ї, підґрунтя шлюбу; воно дозволяє найменш болісно пройти всі стадії подружньої адаптації і створити гармонійні стосунки. Якщо кохання немає, якщо ним вважається короткотривала закоханість або навіть елементарний статевий потяг, то шлюби, взяті за таких обставин, далеко не завжди стають міцними. Перебільшення значення кохання, коли воно стає єдиним мотивом вступу до шлюбу, теж може призвести до його руйнації при зустрічі з серйозними життєвими проблемами. Крім того, негативний вплив на становлення шлюбних стосунків здійснюють і такі шлюбно-сімейні домагання, як постійне очікування активності від іншого (споживацький підхід), жорстка прив'язаність до ідеалу (звідси – постійне бажання „переробити” іншого), недовіра до інших (а також до своїх безпосередніх

почуттів та емоцій), очікування поведінки в межах чоловічого і жіночого стереотипів без врахування тенденції до їх зміни. Шлюбно-сімейні домагання входять до структури життєвих домагань особистості і є комплексом її вимог, очікувань, бажань, надій стосовно свого майбутнього шлюбу та сім'ї. Шлюбно-сімейні домагання – це складна структура, до якої входять взаємопов'язані складові: домагання стосовно шлюбного партнера як супутника життя та батька/матері, домагання стосовно себе як шлюбного партнера та матері/батька, домагання стосовно дітей, домагання щодо взаємостосунків, рольового розподілу в родині.

Організована структура шлюбно-сімейних очікувань і домагань особистості становить своєрідний план її самореалізації в сімейній сфері, а тому справляє значний вплив на ефективність життєдіяльності майбутньої сім'ї, іноді визначаючи її долю, на вироблення яких впливають соціальні й особистісні фактори, провідним з яких є батьківська сім'я, де проходить гендерна соціалізація особистості. Саме завдяки батьківській сім'ї дитина має можливість асимілювати такі взірці поведінки та життєві цінності, виробити такі домагання, які в подальшому забезпечать її суб'єктивне благополуччя і психологічне благополуччя сім'ї в цілому.

1. В роботі здійснено теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми гендерних особливостей рольових очікувань особистості. У становленні статево-рольової ідентифікації підлітків значна роль належить соціально-психологічним чинникам, серед яких провідну роль відіграє найближче оточення (сім'я, школа, однолітки), а також особливості.

2. Визначено основні соціально-психологічні чинники, гендерні особливості, які впливають на формування рольових очікувань у підлітковому віці стосовно майбутнього шлюбного партнера. Формування гендерної (статево-рольової) ідентичності – одне із головних завдань розвитку особистості у підлітковому віці, а її зміст залежить від соціальних очікувань соціуму. Становлення гендерної ідентичності, формування

рольових очікувань підлітка проходить в умовах соціалізації із акцентом на відтворення домінуючої гендерної культури – це свідчить про її соціокультурне формування.

3. Проведено експериментальне дослідження гендерних особливостей рольових очікувань підлітків стосовно шлюбного партнера. Результати експериментального дослідження підтвердили гіпотезу про те, що у поглядах підлітків простежується стереотипне зображення чоловіків і жінок у сімейно-побутовій сфері. Ймовірно, цей стереотип сформований саме у родинному середовищі. Підтвердилась також гіпотеза щодо популярності серед дівчат-підлітків філософії фемінізму, насамперед в інформації, яка стосується трудової діяльності.

Список використаних джерел

1. Абалакина М. А. Межличностное восприятие и динамика предбрачных отношений: Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. психол. наук. 19.00.05. — М., 1987. — 19 с.;
2. Ковалев С. В. Психология семейных отношений.- М.: Пед-ка, 1987-158 с.;
3. Абраменкова В.В. Половая дифференциация и межличностные отношения в детской группе // Вопросы психологии. – 1987. – №5. – С. 70-78.;
4. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. — М.: Мысль, 1991. — 299 с.;
5. Алексеева Л. С. Представления супругов о семье в юридически значимом развитии отношений в браке: Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. психол. наук. 19.00.06. — М., 1984. — 24 с.;
6. Алешина Ю. Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование- 2-е изд. - М.: «Класс», 1992 - 204 с.;
7. Антонюк Е. В. Представления супругов о распределении ролей и становлении ролевой структуры молодой семьи: Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. психол. наук. 19.00.05. — М., 1987. — 19 с.;
8. Берн Ш. Гендерная психология. - СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. - 320 с.;
9. Бойко О. Гендерные аспекты психического здоровья // Вопросы психологии – 2005. – № 1. – С. 110-116.;
10. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 528 с.;
11. Власюк Д., Кузьміна К. Гендерні установки щодо протилежної статі в юнацькому віці: когнітивний аспект // Гендерні аспекти в методологіях гуманітарних наук: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Луцьк, 9-10 грудня 2004 р. – ВАТ „Волинська обласна друкарня”. – С. 36-42.;
12. Гендерні аспекти в методологіях гуманітарних наук: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Луцьк, 9-10 грудня 2004 р. – ВАТ „Волинська обласна друкарня”. – 283 с.;

13. Говорун Т., Кікінеджи О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навч. посібник. – Тернопіль: Богдан, 1999. – 384 с.;
14. Говорун Т.В., Кікінеджи О.М. Гендерна психологія: Навч. посіб. – К.: Академія, 2004. – 308 с.;
15. Гозман Л. Я., Алёшина Ю. Е. и др. Социально-психологические методы исследования супружеских отношений: Спецпрактикум по социальной психологии: МГУ им. М. В. Ломоносова. — М., 1987. — 120 с.;
16. Горностай П.П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності // Основи теорії тендеру: Навч. посібник. – К.: 'К.І.С.', 2004. – С. 132-157;
17. Дружинин В. Н. Психология семьи. — Екатеринбург: Деловая книга, 2000. — 208 с.;
18. Ильин Е. Н. Дифференциальная психология мужчины и женщины. - СПб.: Питер, 2002. – 544 с.;
19. Клещина И.С. От психологии пола – к гендерным исследованиям в психологии // Вопросы психологии. – 2003. – №1. – С.61-78.;
20. Клещина И.С. Психология гендерных отношений: Теория и практика. – СПб.: Алатая, 2004. – С.45;
21. Кляпець О. Я. Вплив шлюбно-сімейних домагань на прогнозування майбутнього студентською молоддю // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Вип. 31. Серія: психологічні науки. – Чернігів: ЧДПУ, 2005. - № 31. – Т. 2. - С. 32 – 37.;
22. Кон И. С. Психология ранней юности. – М.: Просвещение, 1989. – 225 с.;
23. Кон И. С. Социология личности. - М.: Политиздат, 1967. - 383 с.;
24. Кон И.С. Психология ранней юности. – М.: Просвещение, 1989. – 256 с.;
25. Кон И.С. Психология старшеклассника. – М.: Просвещение, 1980. – 192 с.;
26. Кон И.С. Сексуальная культура в России. Клубничка на березке. – М.: ОГИ, 1997. – С.230.;
27. Коростылева Л. А. Психологические особенности лиц, испытывающих затруднения при вступлении в брачные отношения (на материалах службы

- знакомств): Автореф. дис. ... канд. психол. наук за спец. 19.00.01, 19.00.05 / КГУ им. Т. Г. Шевченко. — К., 1991. — 16 с.;
28. Лидерс А. Г. Семья как психологическая система. Очерки психологии семьи. — М. – Обнинск: ИГ – СОЦИН, 2004. — 296 с.;
29. Мороз Л. І. Особливості прояву ціннісних орієнтацій у міжстатевій поведінці молоді ранньоюнацького віку: Автореф. дис. на здоб. вчен. ступ. канд. психол. наук за спец. 19.00.07 — К.: Інститут психології АПН України, 1993. — 19 с.;
30. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: „К.І.С.”, 2004. – 536 с.;
31. Психология личности: Словарь справочник / Под ред. П. П. Горностая и Т. М. Титаренко. - К.: Рута, 2001. - 320 с.;
32. Радина Н., Терешкова Е. Возрастные и социокультурные аспекты гендерной социализации подростков // Вопросы психологи. – 2006. - №5. – С.49-55.];
33. Регуш Л. А. Психология прогнозирования: Успехи в познании будущего. — СПб.: Речь, 2003. — 352 с.;
34. Социальная психология / Ш.Тейлор, Л.Пипло, Д.Сирс. – 10-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 767 с.;
35. Титаренко Т. М. Життєві домагання особистості у гендерному контексті // Проблеми загальної та педагогічної психології. — 2004. — Т. V. Ч. 6. — С. 276 – 281.;
36. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения / Пер. с англ. — СПб.: Речь, 2001. — 240 с.;
37. Шибутани Т. Социальная психология: Пер. с англ. - М., 1969.